

ЛИСАБОНСКИ СИЛУЕТИ

Проф. д-р Лъчезар Георгиев

1. Край площада на Маркеш де Помбал в Лисабон

Еlegantният самолет на TAP – португалския авиопревозвач, прави плавен завой над океана, прелита над залива, който река Тежу образува в широка и изпъната по продължение на града площ, подобно на укротено езеро със синьо-зелените, едва доловими вълни, къпещо се в изумрудените отблясъци на залеза, който остава на запад, зад гърба ни, а голямата метална птица все повече се снишава и прелита ниско, още малко и ще обляже покривите на жилищните сгради, и след минути вече се плъзгаме по пистата на лисабонското летище, което е досами крайните квартали. Бързо преминаваме паспортната проверка, почакваме малко за куфарите, а сетне излизаме с група пътници от миланския полет откъм стоянката на таксиметровите коли – до всяка от тях стои полицаи и ни насочва към съответното

такси, види се, властите са взели мерки да ограничат напълно трафика, а и оттам измамите над пасажерите с познатите от софийското летище „копърки”. Шофьорът сам товари и разтоварва багажа ни. За петнайсетина минути и с помалко от десет евро стигаме с черния мерцедес-такси досами входа на хотел „Феникс”, който е в съседство с кръговото движение, обикалящо площада с достолепния паметник на маркиз де Помбал (Marques de Pombal). Между 1917 и 1934 г. е изградена върху висока колона бронзовата фигура на премиер-министъра реформатор, един от най-важните държавни дейци на Португалия, направил много за възстановяването на страната си в периода 1750–1780 г. Маркизът е поставил ръка върху фигурата на внушителен лъв от бронз, а погледът му е устремен отвъд видимото, в далечното бъдеще. Целият архитектурен комплекс е дело на Адаеш Бермудеш и Антониу ду

Коуту. В подножието на паметника са изградени и други фигури, които символизират Университета Коимбра, където маркиз де Помбал открива нов факултет по естествознание. В обкръжението на ротондата с мозайки е изобразен лисабонският герб. Тази емблема ще срещаме и на други места, а и върху знамената, закачени по балкони и фасади на лисабонските сгради.

Истинското име на великия маркиз е Себашиау Жузе Карвалю и Мелу. Произлязъл от скромна благородническа фамилия, той наследил имението Карвалюш и къща на лисабонската улица „Фурмоза“; неясно успял да реконструира след земетресението от 1 ноември 1755 година. Себашиау е в сянката на чичо си, висш духовник и каноник на Патриаршенската катедрала, от друга страна, баща му достигнал до държавната длъжност главен сержант на Кралския конен полк по времето на крал Дон Жуау V. Неизгодния си произход бъдещият управник компенсирал чрез брак с твърде заможна вдовица от аристократично семейство, благодарение на чиято зестра купува сгради в столицата и имение в Оейраш¹, сетне се насочва към науката – пише исторически трудове и без да блести с кой знае какви качества, е приет за член на престижната Кралска академия по история; между 1738–1744 г. е изпратен в английския кралски двор като шарже д’афер, но от различни сведения се разбира, че е изпитвал антипатия към англичаните и смятал, че те задушават икономиката на страната му². Към 1845 г. бива изпратен във Виена да посредничи за изглаждане на взаимоотношенията между австрийския кралски двор и Ватикана, но не сполучил. Едва след смъртта на Дон Жуау V, монархът приемник Дон Жузе поканил бъдещия политик за министър. С ловки ходове Себашиау Жузе Карвалю и Мелу изземва инициативата на останалите министри и печелейки безприкословното доверие на новия крал, започва да управлява еднолично, като отстранил опонентите си. Прилага строги наказания над аристокрацията, а след погрома от земетресението през ноември 1755 г. се заема да възстанови страната. Лисабон е пострадал катастрофално, унищожени са над десет хиляди сгради, според нови източници загиват дванайсет хиляди жители на града³. Наред с това във фаталния ден загиват национални ценности, между които и богато книжовно наследство от стари книги и ръкописи в двореца на маркиз д’Алорисал; разсипана е Кралската библиотека и

безвъзвратно бива загубена ценна ръкописна колекция и седемдесет хиляди тома книги; огънят не пощадява библиотечната колекция на монасите доминиканци и на манастира в Сау Франсишку⁴. Маркиз де Помбал изготвя амбициозен проект, в който приоритет имат правите геометрични и еднакви вертикални пропорции, уеднаквяване на новия сграден фонд без разлика от това дали домът е собственост на аристократ или на буржоа. Изникват цели нови квартали, предприемчиви едри търговци се възползват и купуват изгодно земя, като строят, а сетне отдават десетки нови домове край река Тежу. При това Лисабон е възстановен с португалската инженерна мисъл в лицето на Мануел да Майа и автора на проектите, които действат по личните указания на маркиз де Помбал. За да документира и увековечи делото си, маркизът-министър издава и книга⁵. Маркиз де Помбал управлява със здрава ръка страната, раздава сурови наказания, не се колебае при бунтове и граждански протести да издава смъртни присъди – както срещу ниските слоеве, тъй и срещу аристократите, които заплашват в определени периоди позициите му пред краля. Заради утвърждаването на абсолютизма и укрепването на държавата Помбал се включва и в преследването на мисионерите йезуити, членове на Обществото на Исус от колониалните португалски провинции в Южна Америка, Африка и Азия, които са натоварени на кораби и отведени в Италия. Идеите на маркиза с абсолютна власт са изразени в книгата „Хронологична и аналитична дедукция“ (1767) от Жузе Сеабра де Силва, но зад който се предполага, че истинският автор е самият Себашиау Жузе Карвалю и Мелу⁶.

По внушение на Помбал на площад Росиу в центъра на Лисабон бива осъден от Инквизицията заради проповядване на ерес и е изгорен на клада мисионерът от Бразилия отец Габриел Малагрида⁷. Преследван е и висшият аристократ и прелат епископ Куимбра, който в свои съчинения осъжда енциклопедистите от Века на просвещението във Франция, завършил впоследствие с Великата френска революция; проповядва да се забраняват техните произведения. Както сочи в книгата си Ж. Саравайва, „Помбал приел тази забрана като узурпиране на компетенциите на комисията по цензурата – орган, създаден наскоро и осъществяващ цензура върху литературните творби“⁸, пастирското послание

публично е изгорено на Площада на търговията, а Куимбра бива разжалван от епископския си сан, обвинен е в подстрекателство срещу краля и престоява в подземията на крепостта Педросуш до 1787 г., когато умира Дон Жузе I и кралицата дава амнистия, възстановявайки духовния му сан.

Съвременният португалски историк Жузе Сарайва не на едно място в своята “История на Португалия” сочи тщестлавието на диктатора и желанието му да увековечи по всякакъв начин времето на своето властване, като същевременно манипулира общественото мнение и всячески се опитва да опетни враговете си. Впрочем, съотнесена към наши дни и най-съвременни събития у нас, подобна практика е доста добре проиграна от родните ни политици. Истинско щастие е, че в най-драматични дни, когато страната ни се тресе от компромати, странни разкрития и мерзости, огласявани в корпоративни медии в навечерието на изборни събития, ние сме далеч от тях и единствено исполинската фигура на площада пред хотел „Феникс” ни напомня за нашенски държавници, действали със здрава ръка, но накрая завършили не тъй, както са си го представяли, когато са били на върха на властта и славата.

За чест на Португалия, все пак маркиз де Помбал укрепва държавата, провежда реформи и извежда напред икономиката, културата, образованието, дори администрацията, равнявайки ги с големите европейски държави. Показва се като ловък дипломат и съумява да запази неутралитета на Португалия в Седемгодишната война (1756–1763) между коалициите на Англия и Прусия срещу Франция, Австрия, Испания, Неапол–Сицилия и Парма–Пиаченца. Дава нов статут на Лисабонския държавен университет, и го мести в Куимбра; изграждат се Философски и Математически факултети, допълнени с изучаването на правни науки, медицина, физика, биология. Създадена е Университетска печатница, която на практика развива деятелност в полза на научното и университетското книгоиздаване в страната. Формирани са лаборатории по физика и астрономия. И днес гордост за жители и гости на Лисабон е създадената през 1768 г., още по времето на диктатора-реформатор Ботаническа градина при кралския дворец в квартал Ажуда (Ajuda). Ако сега влезете в градината, заемаща 3,5 хектара площ, ще ви посрещнат геометрично съразмерни алеи с цветя, екзотични растения, палми и редки породи дървета, изящен фонтан

отпреди два века назад. След земетресението от 1755 г. кралското семейство се премества в Ажуда, в паянтово здание, известно като Дървения дворец. То е унищожено от пожар през 1795 г. и на негово място построяват в неокласически стил солидна каменна сграда за кралското семейство. Дворецът е не е достроен, тъй като кралската фамилия през 1807 г. е принудена да напусне Лисабон и да се укрие в Бразилия. Едва през 1861 г. дворецът Ажуда става наново кралска резиденция със встъпването на трона на крал Луиш I и женитбата му за италианската принцеса Мария Пиа Савойска⁹. Впрочем, нарицателно за поведението на този крал е обстоятелството, че цели единадесет пъти разпуска парламента. За чест на Лисабон днес в Националния дворец Ажуда, и най-вече в дворцовата зала, се пазят изящни мебели със скъпа инкрустация, gobлени по картини на Франциско Гоя, статуи от Машаду Каштру, живописни платна на Домингуш Антониу Секейра и Виейра Портуензе. По идея на кралица Мария Пиа е изящно мебелирана Саксонската зала; на втория етаж удивляват Банкетната, Тронната и Танцувалната зала; струва се да се надникне и в основаната от маркиз де Помбал библиотека. Вървейки по Калсада ду Галвау, недалеч от Ботаническата градина на двореца Ажуда, любопитният чужденец стига до неокласически оформената с мрамор църква “Мемория”, там от 1923 г. почива укротен прахът на великия маркиз, чиято противоречива личност години след смъртта му буди полемика в португалското общество. Разказват, че църквата била построена в далечната 1760 г. по заповед на крал Жозе I две години след покушението върху живота му.

Нека напомним на читателя и последните години на Маркеш де Помбал – той живее заточен в имението си край Лисабон, преглъщайки тъжно последиците от смяната на властта, която е добре дошла за средите на едрата аристокрация. Все пак част от министрите, чиновниците, висшите духовници от неговото обкръжение остават на постове си. Официално напуска поста на държавник на 4 март 1777 г. Процесът *Менданя* – по жалбата на едноименния фидалго от Абрантеш, закупил на прекалено висока цена имение от Помбал и хвърлен в тъмница от него, тъй като не успява да плати имота, е приключен през август 1781 г. Великият до вчера маркиз бива заточен на двайсетина левги от двореца в собст-

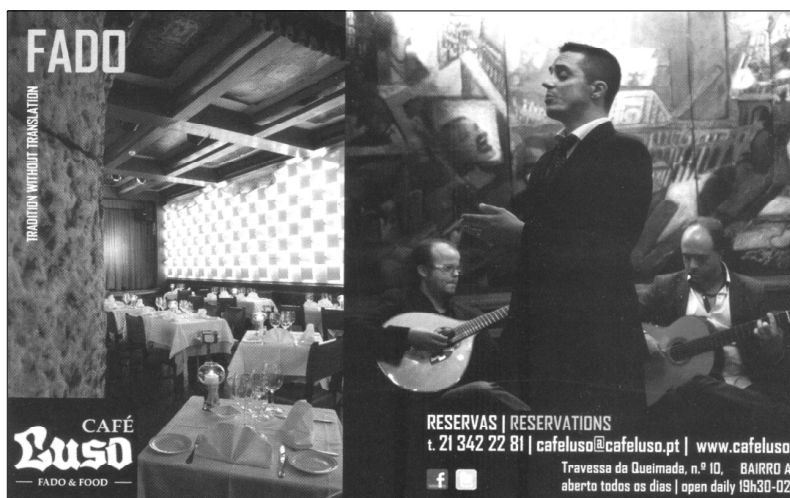
веното си име и осъден на телесни наказания, но види се, поради напредналата му възраст и болестта му, кралицата отменя прилагането им. Маркеш де Помбал умира на 8 август 1782 г. Делата му, оспорвани и превъзнасяни през годините, остават да напомнят на португалската нация, а и най-вече на правоимащите властници по света, за ефимерността на тщестлавието и превратностите на съдбата. Остава и монолитният паметник на маркиза с лъва, вперил взор отвъд река Тежу, нейде към Атлантика и бъдното време.

Северно от площад *Маркеш де Помбал* се простират просторните алеи на парка на Едуард VII, с беседки и малки езера, растителност от палми и екзотични дървета, растящи в зимната градина на парка. През 1903 г. английският крал Едуард VII посещава португалската столица за потвърждение на съюза между Британската империя и Португалия. Дванайсет години по-късно паркът придобива съвременен вид, отлична зелена декорация и орнаментика, а и сега,

застанеш ли на върха на хълма, надолу се открива просторна гледка към река Тежу, квартала Байша, чак до крепостта Сан Жорж. Зимната тропическа градина с растения от южноамериканската и африканската флора, между които ромолят малки ручей и водопади и проблясват водите на малко изкуствено езеро, бива открит през 1930 г. Тукашните я наричат Хладната оранжерия (Ештуфа Фриа). Две години по-късно започва да функционира и Павильонът „Карлуш Лопеш“, носещ в наши дни името на олимпийския шампион по маратон от 1984 г. Това е най-атрактивната сграда на парка, където се провеждат спортни състезания, концерти, уреждат се изложби, конференции.

В долния край на парка Едуард VII, само на петдесетина метра от хотел „Феникс“ се намира асфалтиран паркинг, обслужващ единствено туристическите маршрути-обиколки на португалската столица. Срещу 18 евро можеш да си вземеш билет за две линии, по който да се движшиш

Печатна реклама на лисабонско заведение, където се изпълнява фадо-музика

Поглед към река Тежу и лисабонското крайбрежие

в срок от 48 часа – да се качваш и да слизаш без допълнително таксуване на всеки един от маршрутните автобуси. Предлагат се маршрути и за четири линии, за по-къси и по-дълги преходи по протежението на града. Разбира се, наблизоможе да се хване старият и доста по-евтин туристически трамвай, чийто маршрут преминава покрай най-забележителните места на Лисабон. Все пак повечето европейски туристи предпочитат дългите линии на туристическите лисабонски автобуси. През няколкото дни на престоя си в Лисабон ще обикалям заедно с възрастни компании, организирани на малки или по-големи групи. От името на родните пенсионери отправям завистливи погледи към тях.

От шестия етаж на хотела се любувам на невероятна гледка към проспектите на съвременен Лисабон. В същата девететажна сграда се помещава банка „Еспирито Санто“ (Banco Espírito Santo), от другата страна на площада, от изток, е бразилската банка (Banco do Brasil). Наблизомо, на североизточния булевард се откроява внушителна сграда с лого „Liberty Seguros“. Право надолу, на юг от площад *Маркеш де Помбал*, към река Тежу, излиза широк булевард с по две двулентови платна и дълга алея между тях, палмови дървета и зеленина. В началото е здание с огромен надпис от лицевата страна: *Dario Notisios*. В тази част на града личи, че съвременната архитектура, администрацията на фирми и банки се съчетава модерния облик и почитта към достойното минало на някогашната велика морска държава.

Поемам от площада на маркиз де Помбал по булеварда *Фонтеш Перейра де Мелу*, продължаващ в Авенида до Република. Така се стига до построената през 1938 г. църква на Светата Божия Майка Фатимска, украсена с художествени творби на Алмади Негрейруш.

Маршрутният автобус на „*Lisbon Sightseeng*“ ме понася по широки и чисти булеварди по линията „Belem–Oriente“ (от историческата кула „Белем“ при пристанищната част на река Тежу, до „Ориент“ – източната част на Лисабон). Завъртаме се край една от най-старите зоологически градина – тази е строена още в далечната 1752 г., види се, също в епохата на великия маркиз, и е изпълнена с най-разнообразни животински видове от няколко континента. Недалеч от нея се извисява модерна сграда от стъкло и олекотени материали – автосалонът на „Мерцедес Бенц“, до него хотел и още сгради в същия стил,

с тъмни стъкла и алуминий, една искряща на слънцето сграда на кино от стъкло и мрамор, а в преддверията – модни магазини за обувки, чанти, аксесоари. И скоро след съвременния блясък на столицата арабска джамия сред двор от екзотични дървета сменя гледката, с усещането за вековна връзка с Ориента – думата тук е по-скоро синоним, маркиращ дълголетните връзки на Португалия със северозападните арабски държави от Африка.

По време на маршрутната обиколка се срещаме и с първомайска манифестация на неголяма група млади хора, които веят знамена, скандират някакви лозунги и ме връщат назад, у нас, в не чак дотам далечната епоха на родния социализъм, когато излизането на манифестация се подготвяше усърдно в училищата, имаше репетиции, а по градските площади се изсипваше пъстро множество от хора – работници, служители, ученици, студенти; задължителна маршировка по главния булевард начело с духовите оркестри и знаменца, които преминаващите са длъжни да размахват с ведри лица пред трибуната с партийните вождове, които пък на свой ред махат на манифестиращите, обзети от ентузиазъм тълпи. Тукашните демонстранти не са чак толкова гръмогласни и многолюдни, но пък изпълняват в карнавални костюми танци заедно с малък оркестър и повече напомнят на онези наши фестивали, които всяко лято събират в старата ни столица, около паметника на Майка България и парка Марно поле фолклорни групи от цял свят. Макар и външно, в Лисабон всичко да е лъскаво и блестящо, младите хора в държавата имат основание да протестират – тук всеки един от трима младежи е безработен.

На няколко места из португалската столица пък се натъквам на бездомници. Няколко думи за тях – те не са толкова много, колкото из София и някои наши по-големи градове, не могат да се сравняват и с нашите клошари, но се види, че сега, през пролетта, спят на пейки из паркове и алеи по булевардите, подслонени под фасади и балкони, не са особено угледни, а пък всичко, което имат, е на тях или около тях – раници, спални чували, някоя дреха или наметало. Никой не се интересува от тях; хилядите гости и туристи ги подминават с безразличие. Има и друга група от крайречните обитатели на града, това са десетки дребни спекуланти, продавачи на очила, сувенири, картички и пътеводители, шалчета и ев-

тини парфюми, може да послушаш улични музиканти и да хвърлиш монета в кутията им. Любопитният европейски турист ги среща край прочутата кула Белем, по крайбрежните алеи и из градините покрай пристанището и манастира “Жеронимуш”. А луксозните яхти, отдъхващи си от честите ветроходни регати, от луксозните уикенди и скъпите партита с елита на Лисабон, привечер сякаш са заспали край Паметника на първооткривателите, до кулата Белем и на още неколцина места по живописното крайбрежие на Тежу – една огромна река-море, по-голяма от залив, с два грандиозни моста, свързващи наглед несъвместими квартали и хълмове от общата палитра на Лисабон.

...Вечерта към 21 часа, тъкмо се каня да заспивам, през завесите на хотелската стая нахлуват свиркания, радостни възгласи, десетки клаксони отекват между сградите и ме карат да скоча. Край площада на Маркеш де Помбал се движат бавно автомобили, от тях се подават разгорещени запалянковци, някои мятат факли, други вят знамена. Едва сега се сещам, че футболния тим на „Бенфика” е победил турския „Фенербахче” за купата на Лига Европа и феновете ликуват. Чак до среднощ продължава фиестата на победителите, някои скачат, прегръщат паметника на маркиза и дори успяват да изрисуват със спрей монумента. Но нито една строшена витрина, нито един погром над автобус, нито обърнати кошове, нито побоища, каквито може да види човек у нас край стадионите на столицата и по-големите ни градове.

Още в ранна сутрин службата по чистотата е почистила всичко на площад “Маркеш де Помбал”, – и агитационните материали, и цветните лозунги по стените на паметника, а долу работници кротко и усърдно поставят ситни павета край кръговото движение и правят алеи за велосипедисти. С такива малки бели павета са наредени почти всички тротоари на португалската столица; нещо повече, майсторите изграждат във формата на филиграни и причудливи цветя черни и цветни алеи, та човек се дива на търпението и уменията, което влагат, за да сътворят един общ и смислен проект за целия град. Между гранитните алеи и тротоари, наред широките булеварди растат палми и субтропически дървета, с удобни, наредени през двайсетина метра пейки. Докато обикалям квартала и търся хранителни магазини да осигуря вечерята, сядам да отдъхна. Наблюда-

вам строгия и дисциплиниран трафик – да се чудиш, даже и шофьори с най-скъпи возила чинно спират на пешеходните пътеки, изчакват търпеливо и дори се усмихват. Къде ти такова нещо у нас! Какви пейки, какви пет лева, ще ми речете. И докато седя недалеч от площада на великия маркиз, за миг оживява споменът за озъбени и свирепи шофьори по булевардите ни, за псувни, агресия и нещо диво, озверяло в нашенските физиономии и загрозяващо иначе симпатични наглед лица. На следващия ден в началото на кръговото движение, пред паметника с Маркеш де Помбал, застава жена регулировчик. Точни, премерени команди към автомобилистите как и в какъв интервал да заобикалят лентите, които се реконструират, и въпреки огромния трафик, в най-напеченото време дамата с униформа цял следобед регулира без почивка движението. Та ми иде на ум за нашенските порядки по родните пътища, за рушветите, мързела и какво ли не. Слава Богу, на пет хиляди километра е друго; шофьорите в Лисабон изразяват негодувание или протест спрямо колега с подсвиркване на клаксона, нещо, което не впечатлява тукашната полиция. Из булевардите на Лисабон има трафик и едва ли е по-малък от софийския, но из пътните платна с по няколко ленти динамиката и задръстванията са рядкост. Дори и в старата част на града туристическите маршрутни автобуси са с предимство, има очертани ленти, намират се места за паркиране. Но никъде не видях из тримилionen град поне един автомобил, качен върху тротоар. Санкциите са строги и безпощадни. Не видях обаче и прототипи на родните ни „паяци”, така ненавиждани у нас.

През последните години, в началото на май, Лисабон става място и за международния Иберийски маскен фестивал (International Iberian Mask Festival), в чиято програма влизат концерти, изложби на бита, културата и дори гастрономията на региони от Иберийския полуостров¹⁰. Празненствата се провеждат в зоната на Росио и Байха – две любими места за развлечения на лисабончани и туристи от Европа и света. Но тръгне ли човек привечер по крайбрежните улици и из стария квартал на Лисабон, все ще се отбие в някоя уютна гостилница *таска*, където на чаша отлежало португалско вино *Еспорао* ще се потопи в меланхоличната фадо музика, изпълнявана от две или три китари и вокален изпълнител. В Лисабон познават високата класа на покойната

Амалия Родригеш¹¹, но като оставим фадото дивата, вдигнала високата летва на най-носталгичната и пропита с тъга музика, извираща сякаш от дъното на португалската душевност, то в тукашните *casa do fado* (къща; дом за фадото) песните в китарен съпровод се изпълняват предимно от мъже. Някои от тях и свирят, и пеят. Оркестърът в заведението е малък, има по една класическа и по една португалска китара (у нас позната като дванайсетструнна; с шест двойни струни). В китарната комбинация могат да се включат и други инструменти като цигулка и виолончело, щрайхова група (струнни инструменти). Все пак доминираща е импровизацията на китарата и елегантната вокална мелодия, които са в рязък контрапункт на енергичната и на места буйна испанската метроритмика¹². Едно от популярните вечерни заведения е *Kaфе Luso*, където може да се послуша музика, при това след предварителна резервация. Известно е, че фадото (от лат. *Fatum* – съдба) възниква в началото на XIX век и по мнението на експерти е комбинация от бразилска, романска, гръцка и арабска музика, а днес е обособена в два големи центъра – португалската столица и университетското средище Коимбра, където е позната като *студентско фадото*¹³. Становищата за появата на фадото музиката са в няколко посоки – произлязла е от робите в Бразил и проникнала тук чрез португалските колонизатори; дошла е от средновековната епоха; пренесена е от маврите и пр. Произходът едва ли е толкова важен, колкото това, че тази неособена музика изразява дълбока тъга по раздялата, страдание от загубата на любимия човек – през вековете хиляди португалци загиват в търсене на нови територии и пространства, пометени от стихии на океани, морета, непозната и враждебна природа. Това са песните на мореплавателите, на рибарите, на пътуващите през океаните търговци, на техните любими. Невероятните интерпретации на този стил в най-ново време достигат и у нас. В София на 31 март 2011 г. в Националния дворец на културата, световната изпълнителка на фадото Мариза изнася спектакъл, който удивлява и вълнува със стилистика, майсторство, вглъбяване и артистичност. Едва ли е случайно, че този концерт и въобще фадото музиката в нашенска публикация биват сравнени с лек за душата¹⁴. В Лисабон, две години по-късно, се уверяваме с очите си, че тази пропита с нежност, тъга и копнеж музика се изпълнява дори на улицата, а туристите се спират и удивено се за-

слушват в протяжните извивки на мелодиите. Не липсват и майски концерти като този в Културния център Белем с познати и обичани изпълнители на фадото, водени от Артур (Artur Batalha) и солистите Беатрис, Мария да Фе, Винсенте Камара¹⁵. Като заговорихме за музика, в майските културни празници на Лисабон не липсват и класически образци – така в Театро насионал „Сао Карлош“ представят трилогията на Верди „Травиата“, „Трубадур“ и „Риголето“¹⁶. С подобен характер е и музикалният фестивал *Arko do Cedo*, включващ изпълнения на творби от класиците Моцарт и Бетовен, забележете – във фойето на метро станцията *Saldanha*.

2. За първооткривателите, техния паметник на брега на река Тежу, за приключенията и изпълнените с трагизъм истории

На самия бряг на река Тежу, недалеч от манастира „Жеронимуш“ (манастира на йеронимитите), се извива 52-метровия Паметник на първооткривателите, издигнат през 1960 г. по идея на архитекта Котилелли Телму и скулптура Леополд де Алмейда. Момументът бива открит по повод на петстотин години от смъртта на Енрике Мореплавателя. Енрике, живял между 1394–1460 г., трети син на крал Жоан I, има принос за първите открития по протежението на африканския бряг. Паметникът във формата на каравела, цепеща водната шир, на носовата част изобразява Енрике Мореплавателя¹⁷ с умален кораб-символ в ръката; зад него пък са прочути личности от времето на великите географски открития¹⁸. Тук са поетът Луиш Камоенш, държащ в ръка екземпляр от книгата си „Лузиадите“; тук са фигурите на математика Педро Нунеш и на художника Нуну Гонсалвеш, великият мореплавател Вашко да Гама, Алфонсу V, както и картографи, астрономи, прочути морски предводители и дейци, взели участие в пътешествията по морета и океани. Каменната каравела на Енрике е с португалския герб и изображение на кралския Авизски меч. Откъм кърмата, върху самата площадка пред паметника, е разтворена картата на света с обозначение на морския път на великите португалски мореплаватели. Паметникът ми припомня и за мемоарната книга „Плавания към неизвестни земи“, написана от Луис Алвизе (Луиджи да Мосто)¹⁹.

От върха на паметника човек може да отпрати поглед и към огромната река-езеро, която плавно е понасяла каравелите на първооткриватели в открития Атлантически океан. Обърне ли очи назад, ще види прочутия манастир „Жеронимуш“ и Белемския културен център – открит в най-ново време, през 1990 г., чиито помещения са конгресни и концертни зали, музеи и изложбени халета, свързани с епохата на откритията.

Нека припомним, че една от преводните книги с морска тема у нас в по-ново време, попаднала в поредица с художествени текстове, е *„Португалски хроники“*²⁰, на книгоиздателство „Георги Бакалов“ – Варна, през 1979 г. съставена от Елена Рязова. Тя влиза в *Библиотека „Морета, брегове и хора“* под №42 под редакцията на Димитричка Железарова. Библиотечното оформление е на Иван Кьосев, а художник на книгата е Николай Николов. Встъпителната статия от Елена Рязова *„Епоха на велики открития“* припомня за откриването на морските пътища и експедицията на Вашку да Гама, за откриването на пътя към Индия от великия мореплавател и разцвета на Португалия през XV–XVI век. *„Златният век“* на португалската империя бива възпят в поемата на Луиш Камоенш *„Лузиадите“*, която се определя от авторката като „поетична енци-

клопедия на географските открития”, а по същата тема, от позицията на пряк участ и свидетел в първото пътуване на Вашку да Гама, войникът и мореплавателят Алвару Велю пресъздава неповторима обстановка и събития от далечната епоха. Книгата на Велю под заглавие *„Пътешествието за откриването на Индия“* излиза далеч покъсно, през 1838 г., но явно дълбоко е развълнувала съвременниците от времето на литературния романтизъм, затова скоро бива преведена на френски, английски и немски. В сборника *„Португалски хроники“* варненското издателство дава следното заглавие: *„Описание на пътешествието за откриване на Индия, което дон Вашку да Гама направи около нос Добра надежда (8юли 1497 г – 25 април 1499 г.)“*. В сборника е включен драматичният мемоарен разказ от неизвестен автор *„Корабокрушението на големия галеон „Сау Жоау“*²¹. Нерадостната съдба на корабкрушенците от кораба *„Сау Бенту“* през 1554 г. е разказано в мемоарната хроника, написана от Мануел Мешкита Перещрелу²² и отпечатана в далечната 1564 г. в Коимбра. Авторът е родом и е починал в Аленкер. В активния си живот е мореплавател, командва галеони, воюва в Индия, пътешества и картографира пътешествията си, особено тези от източния африкански бряг с крайбрежието, дълбочините, пристанищата, морските пътища²³. Трагичен, прочувствен и същевременно увлекателен е наративът в тази мемоарна повест-хроника, особено в частта ѝ след корабкрушението на най-добрия португалски кораб *„Сау Бенту“*, натоварен със скъпоценности, скъпи стоки и храни. Разбира се, нямам за цял да разказвам съдържанието на тази малка, но впечатляваща книга, припомним само, че тя е изда-

телски факт в репертоара на едно от държавните ни издателства, които иначе предпочитаха да реализират издания с идеологически патос, а самата поредица „Морета, брегове и хора“ вълнуваше с велики открития, приключения по морета и океани, даваше един друг, примамлив и вълшебен взор на тогавашния читател от времето на социализма.

3. Кулата Белем – паметник на португалските мореплаватели от епохата на Вашку да Гама и неговите следовници. Мостът „25 април“ и монументът на Христос-Властителя

До нея се стига и с влак, но за мен е по-удобно да ползвам маршрутните автобуси, които минават край железопътната линия, наблизко до пристанищните комплекси – там е акустирал огромен круиз от Панама с поетичното име „Ла Поезиа“, а хилядите му пасажери току-що са се пръснали из португалската столица. Отминавам паметника на първооткривателите. По една крайбрежна алея достигам до военен хидроплан, припомнящ за тревожното време на последната световна война. Край него десетки дребни търговци продават евтини китайски стоки, като че ли най-добре вървят шаловите и очилата. Всичко става с пазарлък, предимно на развален английски. Наблизко са неколцина бараки, сред които откривам и една, държана от мургави българи.

По същата алея, право срещу манастира „Жеронимуш“, досами брега на вечната река Тежу, се извисява монументът, вписан през 1983 г. в списъка на световните архитектурни паметници, защитени от ЮНЕСКО – това е бялата снага на кулата Белем, откъдето през 1497 г. Вашку да Гама поема с кораба си към откриването на нови територии, а след завръщането си от Индия пак тук бива посрещнат лично от крал Емануил I и неговата свита. От далечната епоха в околните сграда на квартала е оставен отпечатъкът на мануелинския стил – с характерната декорация от морски фигури, раковини, листа, с хералдика, преплитаща религиозна символика и с апотеоза на великите открития, въздигнали до империя малката държава и столицата ѝ на брега на Тежу. На човек не му остава друго, освен да тръгне по тесните каменни стълби на кулата Белем, да изкачва етаж подир етаж, да се диви на морските

далекобойни оръдия, насочили дула през каменните бойници и служили векове за отбрана на залива от неканени морски гости, и накрая да се изкачи на площадката при последния етаж, откъдето пред погледа със сребърни отблясъци просветва морският път – към синьозелената шир на безбрежното и загадъчното – един друг, примамлив свят за смелите покорители на океаните. Флотилията е извивала покрай Кабо де Роса, крайбрежното място, отстоящо най-западно от континента, а сетне корабите са поемали в открития простор на Атлантика – към Африканския бряг, към Бразилия, към Индия и още непознати територии и пространства.

От кулата Белем човек може да се полюбува и на старинния град, разположен върху седемте хълма, и да разгледа моста *25 април* (*Понте 25-ти абрил*), носещ своето име в чест на мирната революция от 1974 г., сложила край на дълголетната диктатура на Салазар. Мостът се счита за най-дългия на континента, като дължината му е 2278 м, а пилоните са високи 190 м²⁴. Сега под автомобилния път минава и железопътна линия²⁵. На отвъдния бряг се извисява внушителната статуя на Христос Властителя, благославяща с вдигнати ръце Лисабон и напomniaща Божията статуя в Рио де Женейро.

Като ято чайки под моста се провират двадесетина яхти, използват попътния вятър и идват към кулата, сетне извиват грациозно тела и една по една навлизат в близкия пристан. Отдолу идва едва доловим аромат на току-що приготвено кафе, на водорасли, чуват се меланхоличните мелодии на акустични китари и сякаш времето на върха на кулата спира за миг, преди отново

старият град да разтвори прегръдка и площадите да поемат смаяните пътници.

4. Поглед към книжовността и печатното дело в Португалия

За начало на печатарството съвременните португалски историци бележат годината 1489, когато в Шавеш бива отпечатана първата португалска книга; посочва се и периодът за възникване на местното книгопечатане — края на XV век²⁶. Известно противоречие в твърденията на съвременния португалски историк Ж. Сарайва откриваме в следващото му твърдение, че изобретената в Германия печатарска преса бива въведена през 1494 г. в Португалия²⁷. Споменава се и фактът за наличие на малка еврейска печатница в Лейрия, където излиза „Алманах Препетуум“ (Almanach'Perpetuum) от Салумау Закуту²⁸. През 1536 г. бива отпечатана и първата чуждестранна пиеса „Отмъщението на Агамемнон“²⁹.

Фернау Лопеш се счита за значим автор на португалския Ренесанс. Назначен за главен кралски хроникьор, но близък по дух до народа си, той съумява да създаде няколко книги на достъпен език и стил – „История на Португалия“, „Хрониките на Дон Педру и Дон Жуау“ (първа и втора част), отстоявайки лични разбирания за движещите сили на събитията и превратностите на времето. По същото време се появява и оригинална творба – книгата с есета на крал Дон Дуарте. Новите географски открития и стъпването на португалците на други континенти раждат мемоарно-документални творби с висока стойност. Управителят на Индийската компания Жуау де Баруш публикува впечатляващата си книга „Десетилетия в Азия“. Между 1502–1536 г. твори драматургът Жил Висенте – „Монолог на краваря“ е първата му авторска пиеса, а през 1562 г. е отпечатано издание, в което са включени негови авторски произведения. В 1516 г. излиза антология с песни, подбрана дворцова поезия със заглавие „Кансиунейру Жерал“, чийто съставител е Гарсия де Резенде. В 1572 г. излиза знаменитата творба „Лузитаните“ от Луиш де Камойнш³⁰.

През втората половина на 17 век в репертоара на издателско-полиграфическите дейности се появява нов акцент – историографското съчинение, което доразвива, вече от научни позиции,

историческата хроника. Преходни произведения са „Хроника на Дон Мануел, най-щастливия крал“ (1566) от Дамаиу де Гойш, „Хроника за кралете на Португалия“ (1600) от Дуарте Нунеш де Леау, а между 1597–1797 г. в осем части излиза капиталният изследователски труд „Лузитанската монархия“³¹.

Дуарте Нунеш де Леау е един от енциклопедичните автори. Вълнуват го езиковедски въпроси и през 1606 г. издава „Произход на португалския език“, а четири години по-късно излиза историко-географското му съчинение „Описание на кралство Португалия“. Появяват се и издания, плод на конкретни наблюдения с живи участници и съвременници на епохата, и с известен пътеписен привкус, каквито са творбите на Франсишку де Анраде: „Хроника на Дон Жуау III“ (1613), на Фернау Мендеш Пинту „Странствания“ (1614); на йезуита-пътешественик Антониу де Анраде „Преоткриване на Великия Китай или руините на Тибет“ (1624).

Правят се сериозни стъпки в наукознанието – през 1675 г. е издадена книгата на Антониу Рибейру де Маседу „Върху въведението в свободните науки“.

Продължава в следващия брой

БЕЛЕЖКИ

¹ Сарайва, Жузе Ирману. История на Португалия. Прев. от португ. Д. Петрова и Вл. Драгнев. С., ИК Светулка 44, 2002, с. 224–225. Книгата е с предговор на професора от Исторически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ Йордан Митев.

² Сарайва, Жузе Ирману. Цит. съч., с. 225–226.

³ Пак там, с. 228.

⁴ Пак там, с. 229.

⁵ Спомени за основните мерки, които бяха взети по време на земетресението, от което пострада дворецът в Лисабон в 1755 г. Автор на книгата е самият маркиз де Помбал под псевдонима Амадор Патрисиу де Лижбоа. // Цит. по. Сарайва, Жузе Ирману. История на Португалия, с. 229.

⁶ Сарайва, Ж. И. Цит. съч., с. 237. Тук авторът се позовава на съвременен изследван от Лусиу де Азеведу: „Маркиз де Помбал и неговата епоха“. Жузе Сеабра да Силва изпада в немилост и от поста министър бива уволнен и

заточен във военна крепост в Ангола, тъй като не успял да запази в тайна намерението на своя шеф маркиз де Помбал – принцеса Дона Мария да абдикира от трона в полза на сина си принц Дон Жозе Така мнимият автор на „Хронологична и аналитична дедукция“ не бива пощаден от Помбал въпреки високия си пост и близост с маркиза-диктатор.

⁷ Основната вина на Малагрида е, че издава и разпространява една малка книга, станала популярна сред населението: „Разсъждение върху истинската причина за земетресението“. В книгата мисионерът от Обществото на Исус оценява бедствието над Лисабон от 1755 г. като Божие наказание. След неуспешния атентат от 1758 г. срещу краля е задържан по обвинение в заговор, и тъй като замисълът на Помбал не успява, Инквизицията свършва останалото на кладата пред населението на Лисабон, за назиждане и респект.

⁸ Сарайва, Ж. И. Цит. съч., с. 236.

⁹ Lisboa. Sintra–cascais–istoril. Lisboa, New Jamp LDA, 2013, p. 88–89.

¹⁰ Международният маскен парад се провежда за осми път между 9–12 май 2013 г. в Лисабон. // Follow Me Lisboa, 2013, № 203, p. 3.

¹¹ Лисабонската разновидност на фадото се изпълнява от признатата за класика във фадото жанра Амалия Родригеш, починала през 1999 г.

¹² Настроението на музиката фадото може да се изрази с португалската дума *saudade*, което е израз, означаващ настигания, самота, непостижим копнеж. // bg.wikipedia.org/wiki/фадото.

¹³ По този въпрос виж повече в: bg.wikipedia.org/wiki/фадото.

¹⁴ Нурей, Нора. Фадото – лек за душата. // gaboteshtomomiche.com (24.03.2011). „Фадото е не само песен със съпровод на китара. Това е самата душа на португалския народ“ – подчертава авторката в същата статия.

¹⁵ Fado fn the Pier. // Follow Me Lisboa, 2013, № 203, p. 3.

¹⁶ Пак там, p. 10.

¹⁷ Това е третият син на дон Жоао I и истинското му име е дон Енрикиш ел Навигатор, наричан още и Хенрих Мореплавателя.

¹⁸ Между 1420 и 1447 г. са направени първите открития – остров Мадейра, Порту Санту, Азорските острови., Боядор, нос Бланко, река Сенегал и Гамбия.

¹⁹ Луджи да Мосто е сред капитаните на Енрике Мореплавателя. Живял между 1447–1520 г., по произход венецианец, но на служба при краля на Португалия.

²⁰ Велю, Алвару, Гамиту, А. С. П., Руи ди Пина. Португалски хроники. Превод. Румяна Генова, Димитър Ангелов, Емилия Юлзари. Варна, Г. Бакалов, 1979. 262 с.

²¹ Цит. съч., с. 63–85. Вместо подзаглавие тук се дава със светъл курсив следният любопитен текст, напомнящ лийд в пространни публицистични публикации: „*Описание на знаменитата гибел на големия галеон „Сау Жоау“ , в което се разказва за големите мъки и прежеждия, които се случват на капитана Мануел ди Соуза Сепуледи и за печалния му край, който сполетява него, жена му, децата му и всички останали в Тера ду Натал, където се загубват на 24 юни 1552 година.*“ (с. 63). Неизвестният автор е писал текста по сведения на Алвару Фернандиш, боцман на галеона „Сау Жоау“ и един от малцината, успели да се спасят през африканските джунгли след корабкрушението на кораба.

²² Мануел Мешкита Перещрелу. Корабкрушението на кораба „Сау Бенту“ 1554. // Цит. съч., с. 86–170. „лийдът“ и тук е интригуващ: „*Кратко описание на пътешествието, което направи Фернау ди Алвариш Кабрал, след отплаването му от кралството за владенията в Индия като капитан-майор, което стана през 1553 г., написано от Мануел Мешкита Перещрелу, който се намираще на гореспоменатия кораб.*“ (с. 86).

²³ Пак там, с. 259.

²⁴ Дерменджиев, А., В. Дойков. Португалия. В. Търново, Фабер, 2000, с. 49.

²⁵ Мостът „25 април“ бива издигнат в периода 1962–1966 г. и отначало носел името на диктатора Салазар.

²⁶ Сарайва, Жузе Ирману. История на Португалия. Прев. от португ. Д. Петрова и Вл. Драгнев. С., ИК Светулка 44, 2002, с. 141.

²⁷ Сарайва, Ж. И. Цит. съч., с. 517.

²⁸ Пак там, с. 517.

²⁹ Пак там, с. 166.

³⁰ Един любопитен детайл: Ж. И. Сарайва пише в бележките към „Хронология на историята на Португалия“ в цитираното издание, с. 520, че през 1563 г. в Гоа е издадена „Беседа за билките, дрогите и другите медицински неща от Индия“ от Гарсия да Орта, чието въстъпление представява ода за Луиш де Камойнш.

³¹ Виж Сарайва, Ж. И. Цит. съч., с. 521.

